

ŞİRVAN AŞIQ MÜHİTİNİN ÇAĞDAŞ VEZİYYETİ

THE CONTEMPORARY SITUATION OF SHIRVAN ASHUG SPHERE

Qalib SAYILOV*

Özet

Şirvan aşiq muhiti coğrafi yapısı bakımından geniş bir alanı: Şamahı, Aksu, Kürdemir, Gökçay, İsmayilli, Akdaş, Ucar, Salyan, Deveçi, Guba, Derbend kimi arazileri ihata etmekte olub, buralarda yaşamış aşıklar tarafından meydana getirilmiştir.

Çağdaş Şirvan aşıkları Dede Aliaskerin vasiyetine sadık kalarak, akli, ahlak ve marifeti her zaman davranış tarzına çevirerek sürekli sanatın amacına sadakat göstermişlerdir. Mirza Bilal'in, Aşiq Şamil'in, Aşiq Şakir'in, Aşiq Penah'ın, Aşiq Beyler'in, Aşiq Ahmet'in ve nice çağdaş Şirvan aşığının fealiyetinde bunları görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Şirvan, Aşiq

Abstract

According to its geography the Shirvan ashug sphere occupies the large area. The areas such as Shamakhi, Aghsu, Kurdemir, Goychay, Ismayilli, Agdash, Ujar, Salyan, Devechi, Guba, Derbend many ashugs were registered.

The contemporary Shirvan ashugs were devoted to the will of Dede Alesger, turned the intelligence, good manners and courtesy to their behavior manners, and they always showed their faithfulness to the main ideal of the art. It is possible to see it in the activity of the contemporary Shirvan ashugs such as Mirza Bilal, Ashug Shamil, Ashug Shakir, Ashug Panah, Ashug Beyler, Ashug Ahmed and others.

Key Words: Shirvan, Ashug

Şirvan aşiq enenesi zengin şeir ve musiqi qaynaqlarına malikdir. Buraya hem enenevi aşiq yaradıcılığına has olan senet nümuneleri, hem de diger senetlerden alınan örnekler dahildir. Tedqiq etdiyimiz mühitin tarihi-medeni seciyyesini araşdırarken müşahide etdik ki, bölge kifayet qeder medeni resurslara malikdir. Diger terefdən de senetlerarası inteqrasiya prosesleri aşiq senetine öz tesirlerini göstermişdir. Şirvan aşığını diqqetle tehlil etdiyimiz zaman onun eski tebietinden qalan izleri, yeni “hem aşiq, hem derviş, hem de deli” olduğunu göre bilirik. Reqs elementi tekce Şirvan aşiq mühitinde qorunmuşdur. Vahtile bunun sufi ayin zamanı icra olunan ritmik hareketler olduğu diqqetden qaçırılmamalıdır. Burada daha eski ritual elementleri de aşkarlana biler. Bu element de Şirvan aşığının sufi menşeli olmasına işare edir. Ona göre de hesab edirik ki, hem ritualistler, hem de reqs ve oyun

* Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Folklor Enstitüsü

araştırmacıları meseleye diqqet etmelidirler. Bu tipli eski elementlerin Şirvan mühitinde yaşaması çok qedim zamanların ve orta esrler teriqet döneminin, başka sözle, senetin yarandığı merhelelerin mühitde, senetde ve senetkar şehsinde ifadesi demektir. Şirvan aşığının repertuarı da klasik senetden ve ya senetin klasik nümunelerinden qaynaqlanır.

Şirvan aşık mühiti coğrafiyasına göre geniş erazini ehate edir. Şamahı, Ağsu, Kürdemir, Göyçay, İsmayılı, Ağdaş, Ucar, Salyan, Deveçi, Quba, Derbend kimi erazilerde aşıklar daha çok qeyde alınmışdır. Amma aşık mühitinin coğrafiyası geniş olsa da senet enenesi, ifaçılıq terzi, musiqi, şeir ve dastan repertuarı vahiddir. Mehz bu repertuar, terz ve üslub eyniyeti onu vahid bir mühit kimi seciyyelendirmeye imkan verir. Mühiti seciyyelendiren esas hüsusiyyetlere tarihi kökler, qaynaqlar, sosial-medeni şerait, tebi-coğrafi mühit, folklor ve senet gerçeklikleri de dahildir. Şirvan erazilerinde medeni merkezler musiqinin, şeirin ve senetin de yüksek inkişafı için şerait yaratdığından aşık seneti de bu merkezlerden qaynaqlanmışdır. “Senetin süretli inkişafı hemişe büyük şehirler, insan meskenleri ile elaqeli olmuşdur. Şirvanda dövletçilk enenelerinin qedimliyi ve eski şehir medeniyyetinin mövudluğu diger senet saheleri kimi aşıklığın da rasonal inkişafına meydan açmışdır”¹. Amma bu heç de aşığın başka bir esada yarandığı menasını ifade etmir. Aşık eski inanclar üzerinde yaranıb, sufi kökü üstünde teşekkül tapıb, sufizmin iflasından sonra senetçiliye çevrilmişdir. Şirvan aşıklarının formalaşdığı ve fealiyyetde olduqları medeni şerait onlara öz tesirlerini göstermiş ve buna göre de Şirvan aşıkları bir sıra özünemehsus keyfiyyetlere malik olmuşlar. Şirvan aşık enenesi eyni zamanda dede şehsiyyetlerin esasını qoyduqları zengin bir mektebdir. “Şirvan aşık mektebi bu vilayetin paytahtı olan Şamahı mühiti esasında formalaşmışdır. Lakin Şamahı tez-tez baş veren tebi felaketler üzünden deyişmiş, buradaki ehaki mecburi miqrasiyalara düçar olaraq etraf yaşayış meskenlerine – indiki Ağsuya, Qubaya, Bakıya ve b. aran erazilerine sepelenmişler. Mühitin ilk yayılma ve genişlenme sebebi bu mecburu miqrasiyalar olmuşdur. Lakin Şamahıda aşık mühitinin intensiv inkişaf tempi, aşık ocaqlarının, tayfa, irsi keyfiyyetleri esasında daim qorunub saklanılmış, hemin enene Şihzerli, Ceyirli ve b. aşık ocaqları hesabına bu gün de davam etmektedir”². Şirvanda aşık enenesi özünemehsus keyfiyyetleri ile qorunmuşdur. Terekeme-elat hayatının daha çok saklandığı mühafizekar kendlerde aşık enenesi öz tebi mecrasında davam etmişdir. “Bu gün Şirvan aşık mektebinin şeceresi göz önüne çekilende Şamahıdan Sabrana, Şekiden Derbende, Muğandan, Milden Qubayacan geniş erazilerde mövud olmuş senetkarların, o sıradan Molla Qasım (XIII), Melik Kureli (XIX), Abbas Bayatlı (XVI), Dostu Şirvanlı (XVII), Aşık Abdulla (XVII), Saleh Şirvanlı (XVIII), Baba Şirvanlı (XVIII), Dellek Murad, Xaltanlı Tağı, Mehmed Varhiyanlı (XVIII-XIX), Aşık Oruc Turcanlı (XIX), nehayet, Aşık Ağamehmed, Aşık İbrahim, Aşık Bilal, Aşık Şamil, Aşık Qurbanhan, Aşık Şakir ve b. (XX) yada düşür”³.

Bizden önceki tedqiqatçıların da qeyd etdikleri kimi, Şirvan aşık enenesinin özünemehsusluğunun bir cehti de onun instrumental ansambllaşmağa meyilli olmasıdır. Bu, elbette ki, bir terefdən şehir ve saray şeraitinden gelen musiqi enenesinin tesiri ile elaqelidirse, diger terefdən, ümumiyyetle, medeniyyetin, o sıradan musiqi senetinin, ifaçılığın, senete olan estetik telabatın ve zövqün inkişafı ile bağlıdır. Sazın balabanla qoşalığı, bir zamanlar sufi ayinlerinde istifade olunan neyin davamı kimi de deyerlendirile biler. Ehtimal ki, balaban sazın yok, saz balabanın yanına gelmişdir. Sazın sufi praktikasına dahil olması nisbeten sonraki hadisedir. Ora qeder saz da orta esrler musiqi ansambllarında istifade olunan aletlerden biri olmuşdur. Sufiler ona sonralar müraciet etmişler. Saza qeder sufilerin neyi ve ya balabanı var idi. Balaban çok qedim ve milli musiqi aletidir.

Şirvan aşık ansamblının terkindeki nağara da sufi tecrübedeki defin, davulun yerini tutmaqdadır. Şirvanda bunlar qorunub qalmışdır. “Aşık ansambllarında “yançı aşığın” – müğennin de yer alması meydan tamaşaçısına, eylenceye söykenen Şirvan meclislerinin enenevi strukturundan ireli gelir. Tamaşaçıların terkinbine göre yekcins olmayan bele meclislerde teleb ve teklif de nezere alınır, aşık seneti ile muğamın, aşıkla hanendenin yarışması, senet mübarizesi tesiri bağışlayırdı. Görkemli maarifçi H.Zerdabi aşık ansambllarının doğurduğu teessüratın sade halq, hüsusen uşaqlar terefinden uzun müddet yaşandığını, hatta ifaçıların teqlid olunduğunu yada saldı”⁴.

¹ Ağalar Mirze, Şirvan Aşık Yaradıcılığı, Bakı, 2007. s.20.

² Ağalar Mirze, age, s. 17.

³ Ağalar Mirze, age, s. 25.

⁴ Hesen Bey Zerdabi, Seçilmiş Eserleri, Bakı, 1960, s.240.

Şirvan Azərbaycan musiqi sənətinin zəngin, inkişaf etmiş bir bölgəsidir. Burada musiqi sənətinin çeşidli tipləri mövcuddur. Eyni zamanda Şirvanda ifaçılıq sənətinin də zəngin enənəsi vardır. Aşığın ansamblda ifaçılığı barədə Ü.Hacıbəyovun da fikirləri olduqca maraqlıdır. O, Şirvan-Şamahı toylarında iştirak etmiş kimi ansambldakı aşıq, hanənde, balaban, nağara (def), qoşa nağara ifaçılarının burada yeri və funksiyası barədə konkret məlumat verir, bu strukturun kanokliyini göstərir: “Aşıq destəsi dehi ekseren üç nəfərdən ibarət olub, bunlardan biri hem okuyar, hem de saz çalar, iki yerdə qalanı isə aleti nəğmeden olan balaban çalar, balabançının ikincisinə “zü” tutan, yahud “demkeş” dəyerlər ki, bunun vəzifəsi hava çalmaq olmayıb, yalnız bir sedanı uzatmaqdan ibarətdir. Balaban çalanlar tüək və zurna dehi çalarlar, bu halda bunların hanəndəsi def (tebil) çalmalıdır...”⁵

Şirvan aşıq ifaçılığının musiqi aspektləri sənətsünaslar tərəfindən araşdırılmalıdır. Çünki onun tərkibində çoxlu tədqiq olunmalı elementlər var. Bunların mənşeyi, əlaqələri, seciyyəvi hüsusiyyətləri və fəlsəfəsinə qədər çeşidli aspektləri vardır. “Klassik poeziya enələrinin, muğam sənətinin beşiyi olan Şirvan, o cümlədən aşıq yaradıcılığında ən müterəqqi enələrin inkişafına meydan açan mühit olmuşdur. Şirvanda Molla Qasımla (XIII) başlayan aşıq şeiri enənəsinin helə bir neçə yüz il evvəllərdə də mövcud olduğuna böyük inam var. Amma bu varislik enənəsi sonrakı inkişaf mərhələlərində unudulmuş, təhmindən XVII esrdə yaşamış Dostu Çirvaniyə kimi Şamahı və onun ətrafında yazıb-yaradan, çalıb-çağırən aşıqların taleyi öyrənilməmişdir. eslinde Molla Qasımdan sonra bu günə kimi yarımçıq qalan bu çevreni Dede Keremin (1290-1355), Dede Yedigərin (1310-1370), Mövlənə Şirvaninin Sedi Şirvaninin, Ağahəsən Pirsaatlının, Sultan han Alpaninin (XIV esr), Aşıq Köçərin (1420-1480) yaradıcılığını öyrənməklə bütövləşdirmək olar⁶. Sənətkar şəhsyyəti yeterincə aydınlaşdırılmamış, sənətdə yeri müəyyənəşdirilməmiş, qoyub gətirdiyi sənət mirası deqiqləşdirilməmiş aşıqları üç qrupa ayırmaq olar:

1. Şirvan aşıq mühitində adı rəvayətlərdə yaşayan onlarla sənətkarlar vardır ki, onların sənətdə hidmətləri böyük olsa da helə lazımı səviyyədə öyrənilməmişdir. Məsələn, Aşıq Pirməmmədin şöhrətindən danışırlar, amma tədqiqatlarda adı çəkilmir.

2. Bir sıra aşıqlar isə əfsənələşmiş, dastan qəhrəmanlarına çevrilmişlər. Bunlardan Dede Keremi qeyd etmişdik. Bu məsələdə bezi tədqiqatçılar kimi, ifrat meyllərə yol vermək olmaz. Məsələn, Dede Qorqud, Aşıq Koroğlu və s. kimi məsələlərdə diqqətli olmaq lazımdır. Çünki bu şəhsyyətlər halqın yaradıcılığının, halq təheyylünün məhsuludur, heyali obrazlardır və onlar insanların mənəvi dünyasını təmsil edirlər.

3. Bir sıra aşıqlar da vardır ki, onların adı və sənət irsindən şeirləri yadigar qalmışdır. Amma şəhsyyətləri haqqında elimizdə məlumat yoxdur. Bu bir tərəfdən onların sənətin içində qaynayıb qarışması ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən də o kateqoriyaya aid olan sənətkarların ayrıca tədqiqatə cəlb olunmamasıdır. Məsələn, şeirləri, ustadənamələri poetik mükəmməlliyi, fəlsəfi məzmunu və ürfani dəyerləri ilə insanı heyretləndirən Dellek Muradın haqqında məlumata malik deyilik. Bu baxımdan orta esrlər Şirvan aşıq yaradıcılığını tədqiqatə cəlb etmək üçün ehtiyac duyulmaqdadır.

Müasir Şirvan aşığına gələn enənə özündə üç böyük mərhələni birləşdirir. Bu mərhələlərin hər biri bu mühitə məhsus böyük bir şəhsyyətin adı ilə bağlıdır:

1. Birinci mərhələ Şirvan aşıq şeirinin ilk məlum nümunələrinin müəllifi Molla Qasım Şirvani ilə başlanır. Bu XIII esrə aiddir və Şirvanşahlar dövləti zamanına təsadüf edir.

2. İkinci mərhələ aşıq sənətinin Şirvanda ilk məlum nümayəndəsi Aşıq Dostu Şirvaninin adı ilə bağlıdır. Bu XVII esrə aiddir və Sefevilər dövləti zamanına təsadüf edir.

3. Üçüncü mərhələ Aşıq Mirzə Bilalla başlanan müasir dövrdür. Bu XX esrin evvəllərinə təsadüf edir. Müasir Şirvan aşıq məktəbinin əsasını Mirzə Bilal qoymuşdur. XX esrin ustad sənətkarları bu və ya başqa şəkildə öz sənət seçmələrini ondan başlayırlar. Müasir Şirvan aşıqlarında yaşayan bütün müterəqqi

⁵ Üzeyr Hacıbəyov, Seçilmiş Eserləri, Bakı, 1985, s.280.

⁶ Ağalar Mirzə, age, s. 28

enenelerde, şeirde, dastanda, saz havalarında, musiqi ve mahnı ifaçılığında Mirze Bilalın qoyduğu yol, dest-hett var.

Mirze Bilalın heyat ve senet yolunu A.Mirze bele karakterize edir: “Mehz bu senet piramidasının hüsusi merhelesinde – XIX esrin son rübünde meydana çıhan Qesedli Mirze Bilal Şirvan aşiq senetini mena ve mezmunca yeni inkişaf merhelesine yükselde bildi. Şamahı aşiqlarının atası titulu qazanmış bu görkemli saz-söz ustadı 1872-ci ilde Şamahının Qesed kendinde dünyaya göz açmış, atasının dostu Molla Veysden mükemmel dini tehsil almış, Şamahıdaki edebi meclislere maraq göstermiş, dini biliklerini dünyevi elmleri öyrenmekle zenginleşdirmişdir”⁷.

Mirze Bilal öz dövrünün görkemli bir şehsiyyeti, qeyri-adi istedada malik bir şairi, ecazkar musiqi ve mahnı ifaçısı olmuşdur. “Deyilene göre Mirze Bilal Seyid Ezim Şirvaninin şeir meclislerinde iştirak etmiş, M.E.Sabir, Abbas Sehhet, S.M.Qenizade ile tanış olmuşdur. Şirvan aşiq mektebinin eneneden gelen özelliklerini ustadı Aşiq İbrahimden menimseyen Mirze Bilal hem de güzel muğam okuması regional ifaçılıq üçün münasib sayılır ve onun senetkar kamilliyini tesdiqleyir. Ömrünün ahıl çağlarında hebs olunan Mirze Bilalın günagı melum olmur. Bezileri bele hesab edirlər ki, aşiq iyirminci illerin evvellerinde Şamahı İcraiyye Komitesinin sedrini bir şeirinde teriflediyinden bu fakt onun tutulmasın sebeb olub. Bir başqa versiyada ise Mirze Bilalın Eliheyder Qarayev, Ayna Sultanova, Hüseyin Rehmanov kimi şehsiyyetlerle tanışlığı sonradan onun eleyhine çevrildiği söylenilir”⁸

Mirze Bilal adından göründüyü kimi, dövrünün ziyalı bir şehsiyyeti olmuşdur. Eyni zamanda öz dövrünün tanınmış insanları ile dostluq elaqeleri olmuşdur. “Bilal Mustafa oğlu savadlı olduğuna, “Quran”ı ezber bildiyine göre onu Mirze, Molla deye çağırırdılar. Aşiq Şamil, Çarhanlı Aşiq Şerbet, Ceyirli Aşiq Abbas, Aşiq Qurbanhan ve b. Mirze Bilalın eneneden gelen senet üslubunu yaşatmağa çalışmışlar. Aşiq Bilal bu gün Şirvan aşiqlarının repertuarında geniş yer alan bir çok saz havalarının da yaradıcısıdır. Bilalın şeir yaradıcılığı da bu günkü Şirvan aşiq şeiri üçün zirve kimi elçamaz olaraq qalır, genc nesil bu poetik qaynaqdan geni şekilde faydalanır. Yaradıcılığı esrlerin, ictimai formasiyaların keçid dövrüne düşmüş, tutqu, represiyalar tehlikesi ile hüdudlanmış Mirze Bilal en semimi şeirlerini inqilaba qeder yazmış, sonraki dövrlerde sifarişli, konyuktur poeziyadan da yan öte bilmemiştir. Aşiq Bilal sağlığında iken ustad senetkar titulu qazanmış, 1928-ci ilde çağırılmış Azərbaycan aşiqlarının I qurultayında Şirvan senetkarlarının qurultay iştirakçılarına tebrikini çatdırmışdır”⁹.

Mirze Bilalın çok istedadlı, vergili bir insan olması, onun senetde büyük şöhrət qazanması onu soyuq repressiya illerinden qoruya bilmedi. “Bütün veten sevgili, yurd sevgili istedadları ziyalılar kimi Aşiq Bilal da qanlı represiya “maşınından” qoruna bilmedi, 1937-ci ilde onu tutub Sibire sürgün etdiler. Sürgün zamanı 1942-ci ilde 70 yaşında iken dünyasını deyişdi”¹⁰.

Mirze Bilalın yaradıcılığının hilas edilen hissəsi onun yaradıcılığının kiçik bir hissəsi olsa da onun senetkar şehsiyyeti haqqında tesevvür yaratmağa imkan verir. Onun irsinin qorunmasında ve araşdırılmasında S.Ahundovun ve M. Mürselovun hidmetleri Mirze Bilal irsini yeniden aktiv dövriyyəyə dahil etmiş, bu sahede aparılacaq toplama ve tedqiqat işlerine temel yaratmışdır.

Seyfeddin Qeniyev “Şirvanlı Aşiq Mirze Bilal” kitabında aşiqın heyat ve senet yolundan behs etmiş, onun yaradıcılığından nümuneler teqdim etmişdir.

Bu nümunelerde Mirze Bilalın yaşadığı derin tebeddülətlər öz ifadesini tapmaqdadır. Bele ki, 20-ci illerde aşiq hele yeni quruluşa ümidle bakır, ona nikbin duyğularla yahnlaşır. Aşağıdaki misralarda bu münasibet özünü aydın şekilde gösterir:

⁷ Ağalar Mirze, age, s. 40

⁸ Vaqif Yusifli, Yolun Düşse Şirvana, Bakı, 1993, s.21.

⁹ Ağalar Mirze, age, s. 40

¹⁰ Seyfeddin Qeniyev, Şirvanlı Aşiq Mirze Bilal., Bakı 2003 s.25.

Ümid vardır bize büyük Leninden,

Veten oğlu, havadarı, gel görüm .¹¹

Amma aşığın ümidleri doğrulmayıb. Bele semimi setirler ve munis misralar da repressiyadan hilas olmaq üçün kifayet etməyib. Dövrün ve dövrünün terennümünden başqa aşığın yaratıcılığı mövzu ve mezmun bakımından olduqca zengindir. Bu zenginlik özünü klassik aşiq poeziyasından gelen enenevi mövzulardakı şeirlerinde eks etdirir:

İgid gerek büyük yolu gözleye,

Üreyinde halqa hörmət besleye.

Bir oğul ki, el-obanı pisleye,

Çeksen sinesine dağı, yahşdır.¹²

Eger diqqet edilse, müqayise etmək çetin deyil ki, benzer nümunələr Tufarqanlı Abbasda, Heste Qasımda ve klassik aşiq poeziyasının digər görkemli nümayendelerinin yaratıcılığında intensiv işlenir. Bu, ürfan telimidir. Adamı İnsan etmək üçün sufilerin keşf etdiyi telim beledir. İnsanlığın hele menevi bakımdan çox problemleri olduğu bu telimin tetbiqi zamanı aydınlaşır:

Adam var ki, adamların nakşıdı,

Adam var ki, heyvan ondan yahşdı.

Dövrün menevi deqradasiyası aşağıdakı misralarda öz ifadesini meişet kontekstinde gerçəkleşdirir:

Ay ağalar, gelin size söyleyim,

Ala qarğa şuh terlanı beyenmez.

Oğullar atanı, qızlar ananı,

Gelinler de qaynananı beyenmez.

Bu klassik eneneni Mirze Bilal müasir Şirvan aşıqlarına yeni dövrün gerçəklikləri kontekstinde çatdırır. Burada Mirze Bilal hem selefler ve helefler arasında canlı yaddaş körpüsüdür, hem de bu irsi öz fitri istedadı, ilhamı ve haqq vergisi ile zenginleşdiren bir aşiq-senetkardır.

Mirze Bilal yaratıcılığı ile ondan daha önce yaşamış ustaların şeirlerinin mövzu mündericesi ve mezmun mükemmelliyyətinin arasındakı benzerlikdən görünür ki, o, aşiq enenesinin en kamil nümunelerine hemişə ve her yerde sadıq qalmışdır. Bu, özünü aşiq yaratıcılığının esas mövzusu olan eşq şeirlerinde de göstərir:

¹¹ Vaqif Yusifli, age, s.21

¹² Ağalar Mirze, Şirvan Aşiq Şeirinde Qoşmanın Poetik Hüsusiyyətləri. Azərbaycan Şifahi Halq Edebiyyatına Dair Tedqiqler, Bakı, 2004, s.80.

Yar başına dolanmazdım,
 Eşq oduna qalanmazdım.
 Eğyar olsaydı, yanmazdım,
 Özü yandırdı, yandırdı.¹³

Mirze Bilal müasir Şirvan aşığılığının temel merhelesidir. Hazırda Şirvan aşığı enenesinde klassik irs ve müasirlik arasında nikbin nöte Mirze Bilalın yaradıcılığıdır. Ona göre de biz, Şirvan aşığı enenesini Aşığı Mirze Bilala münasibetde iki yere ayıra bilerik:

1. Mirze Bilala qederki merhele;
2. Mirze Bilalla başlanan merhele.

Müasir Şirvan aşığılarının sayılıb seçilen nümayendeleri bu ve ya başqa şekilde Mirze Bilalın şagirdleridir. Mirze Bilal klassik aşığı yaradıcılığını yeni dövre keçirden ve onun senet seciyyesini müeyyenleşdiren bir senetkardır. Şirvan mühitinde onun nüfuzu kifayet qeder büyük olduğundan senete müeyyenleşdirici, istiqametverici tesiri de güçlü olmuştur. Müasir Şirvan aşığılarında Aşığı Mirze Bilalın yaratdığı senet mektebi yaşamaqdadır.

Aşığı yaradıcılığını Azərbaycan medeni arealında araşdıran ve bütövlükde bu senetin tarihi seciyyesini aydınlaşdıran H.İsmayılova göre, “müasir Azərbaycan aşığı poeziyası öz kökleri ile eski türk folkloruna ve bu istiqamette yaranmış halq şeirine bağlanır. Bu fasilesiz senet estafeti edebiyatı ve musiqini özünde birleşdirmekle bütün hallarda senet enenesi ve fikir fondunu öz etnik-millî qaynağından götürür. Azərbaycan aşığı seneti genezisi ve tipologiyası bakımından oğuz ve türk (etnik, millî-medeni çevreler, tarihi, sosial-siyasi inkişaf seciyyesi, medeniyyet komponentlerinin bezi differensial elametleri ve s. nezere alınaraq seçilir-seçme H.İsmayılovundur) tarihi-medeni merhelelerinin analogi senet hadiselerinin zemininde yaranmış ve onun davamı kimi seciyyelenir”.¹⁴

Aşığı yaradıcılığına müasir medeniyyetlerin mürekkeb münasibetler sisteminde bakan Yaşar Qarayev ise bu seneti özünemehsus üslubda karakterize edir: “Eyni zamanda “Azərbaycanın saz, söz ve senet tarihinden bütövlükde türk-Turan aleminin çok aydın ve sabit heritesi görünür. Dünyada türklerin yaşadığı eraziler, türklerin saldığı izler hamısı burada kesişir ve qovuşur”.¹⁵

Şirvan aşığı mühitinin görkemli nümayendesi, ustad Aşığı Ehmedin yaradıcılığından tedqiqat eseri yazmış Y.Bahadurqızı mühite keçmiş eneneden gelen esas istiqameti – teriqet, tesevvüf deyerlerini şerh ederek onun aşığı yaradıcılığındaki mühüm mövqeyini aydınlaşdırır: “Haqqa qovuşmaq, ruhla ruhlanmaq, canla canlanmaq, şerietden heqiqete, “ehli-fenadan, ehli-beqaye” yetişmeyin sufi praktikası menevi temizlenmeden, paklanmadan keçir. Nefsle mübarizede qalib gelen sufi Tanrıya doğru geden yolda pille-pille yükselir, ona qovuşur, onda eriyib ebedi dirilik qazanır. Bu, ruhi bir prosesdir ve onun esasında Tanrı sevgisi (İlahi eşq) dayanır. Tanrı sevgisi insanda necib hisler ve duyğular doğurur. Tanrını seven Tanrının yaratdıqlarını da sevir. Sufi ayinleri poeziyanın ve musiqinin imkanlarından maksimum istifade etmekle ekstatik meqam yaratmağa nail ola bilirler. Bu yüksek vecd meqamında Tanrı ile ruhun teması baş verir. Diger terefdən bu meqamın özünde de poeziya yaranır. Yeni mistik aktın (ekstazın) başlanğıcında, ortasında ve sonunda yaranan poeziya hemin merhelelere uyğun şekilde reallaşmış olur.”¹⁶ Aşığı yaradıcılıq dünyasında tesevvüf düşüncesinin ve bu ideyanı daşıyan insanın menevi yaşantılarının şerhi yukarıdaki nümunedə deqiq tesvir olunmuşdur.

¹³ Ağalar Mirze, age. s.80.

¹⁴ Hüseyin İsmayılov, Aşığı Yaradıcılığı: Menşeyi ve İnkişaf Merheleleri. Bakı, 2002, s.10.

¹⁵ Yaşar Qarayev, Göyçeye Qayıdan Yol Folklorundan Keçir. Azərbaycan Folklor Antolojisi III cild, Bakı, 2001, s.65.

¹⁶ Yaqut Bahadurqızı, Aşığı Ehmedin Yaradıcılığı, Bakı, 2007. s. 32.

Aşık senetinin estetik aspektlerini aydınlaştıran C.Mustafayev yazır ki, aşık poeziyası özlüyünde menevi kamilleşme felsefesinin poetik ifadesidir. Aşık adı da “müselman Şerqinde geniş yayılmış eşq felsefesi aşılardan lirikanın tesirinden gelirdi. Şerq lirikasında “aşık” anlayışı özlüyünde eşq yolçusu, ilahi eşqe tapınan menası taşıyordu. Aşık için varlığın canı, vehdeti Tanrı eşqine bağlıdır. Varlığı qelbin gözü ile sezmek onda Tanrını sevmek demektir. Öz “men” ile Tanrının vehdetini bu yolla anlama demektir. Bele sevgi öteri heveslerden uca dayanmağı teleb edir. Bunun için eşqin dönmez yolçusu, cefakeşi olmak gerekdir. Eşq aşıkların qelbini, yolunu ışıklandıran Tanrı ışığı sayılırdı”.¹⁷

Müasir aşıqdan behs olunanda bezen ele düşünüle biler ki, bu ele “sosialist realizmi” çerçevesinde mehdud bir yaratıcılık qelibine salınan edebiyat kimi yekneseq sovet gerçeklerinin ifade faktıdır. Bu ilk bakışda bele görüne biler. Esinde ise aşık yaratıcılığının qelibleri tesevvüf döneminde sabitleşdiyinden ondan sonra gelen dövrlerin gerçeklikleri hemin qeliblere dolmuş ve belece forma güzelliğini qorumuş ve bu istiqamet mezmun besitliyini de çok halda kompensasiya etmişdir.

Müasir Şirvan aşık poeziyasında “forma sahlanmaqla ideya istiqametinde deyişme müşahide olunur. Orta çağ aşığının, sufının ilahi ideali tedricen real-estetik ideala çevrilir. XVIII-XIX esrlerde tekkelerin, ocaqların, zaviyelerin sıradan çıkması ile Azerbaycan aşığı mistik ritual icraçılığı funksiyasını itirir ve senetçiye çevrilir. Amma tesevvüf epohasının poeziyası senetçi aşığın repertuarında sakanıldığından senetin sonraki inkişafında poetik kriteriyaları müeyyenleşdiren etalet gücünü saklayır. Poeziyada menevi deyerlerin terennümü sufi prizmasından tesevvüf kontekstinde verilir. Sovet döneminin ateist mühitinde, neinki insanın ilahileşdirilmesi ve ilahinin insanlaşdırılması baş verir, eksine, Tanrı-insan münasibetinde eski etnik, tesevvüfi ve dini deyerlerin çökmesi başlayır. Bu tipli poeziya qeyri-leqal fealiyyet sferasına sıkışdırılır. Tebi ki, bu yekneseq sosial-medeni şerait XX yüzilin 20-90-cı illeri arasındaki 70 ile aiddir. Müsteqilliyimizi qazandığımız dövrün reallığı ise tamamile ferqlidir. Doğrudur, indi tesevvüfi poeziya yaranmasa da, dini ve milli-menevi deyerlerin poetik ifadesi müasir dövrün aşık poeziyasında geniç yer almışdır”¹⁸.

Şirvan aşığı müasir dövre keçib geldiği dövrlerin senet enenelerini de getirmişdir. Ehate olunduğu medeniyyetden tesirlenerek ehz etdiyi senet özellikleri onun mehelli seciyye qazanmasına sebep olmuşdur. Burada senetlerarası reqabetin de müeyyen rolu yok deyildir.

Müasir dövr aşık yaratıcılığı tekce eneneden gelen deyerler hesabına deyil, eyni zamanda müasir dövrdə yaranan aşık şeiri ile de menevi deyerleri sente diline çevire bilir. “Aşık poeziyası çeşidli istiqametlerden araşdırılsa da menevi deyerlerin felsefi-estetik konteksti yeterince öyrenilmeyib. Nezere alağ ki, aşık poeziyasında estetik duyğu ile ehlağ duyğusu vehdet teşkil edir, aşığın zengin çalarlı güzellik anlayışı esinde ehlağ güzelliğin ucaltmağa hidmet etdiyini anladır. Fiziki güzelliği vesf etse bele, insan karakterinin yüksek keyfiyyetlerine üstünlük verdiyini gösterir. Aşık merdliyi, necibliyi, ülvi mehebbeti tesdiqleyende, eyni zamanda, öz estetik idealını tesdiqleyirdi, tebiet güzelliklerini, güllerin, renglerin ürek açan ahengini insan güzelliği ile nisbetde menalandırır. Tebiete hassas münasibet aşılması mahiyyetce insanın özüne olan heyirhah münasibetin ifadesi idi.”¹⁹

Müasir Şirvan aşık poeziyasının merkezi problemi yine de insan olaraq qalır. Amma müasir dövrdə şeirlərin mezmununu ürfan telimi deyil, daha çok hikmet ve ehlağ tebliği teşkil edir. “Bu bakımdan aşık şeirin estetik mahiyyeti özünü mühtelif hadiseler-keyfiyyetler vasitesile tezahür etdirir.

Aşık poeziyasının estetik mezmununu öyrenmek üçün onun bir çok keyfiyyetlerini ayrılağda tehlil etmek lazım gelir. “İnsan ve onun menevi dünyasının estetik teccümü bele keyfiyyetlerden biridir. Aşık poeziyasında estetik duyğunun qaynağı insan, onun tebiye ve insanlara münasibetidir. İnsanın dünyada yeri, insanlıq vezifesi aşık poeziyasında senetin başqa sahelerinde olduğu kimi merkezi yer tutur. Hem tebiet, hem insan estetik güzellik bakımından aşık şeirinde özünemehsus şekilde menalandırılır. Elbette, aşık poeziyası gerçek aleme daha yakından temas etdiyi üçün ilk növbə tebietin, insanın harici güzelliği şeire-söze getirilir. Harici güzellik ahengdar biçilmiş, insan qametinin, tebietinin, renginin,

¹⁷ Cemil Mustafayev, Senetin Milli Kökleri, Bakı, 1983, s. 4.

¹⁸ Yağut Bahadırqizi, age. s. 33.

¹⁹ Cemil Mustafayev, age. s.5.

ahenginin, musiqisinin gözelliyi kimi teqdim edilir. Ancaq harici gözelliyin terennümü başqa senet sahelerinde olduğu kimi, aşiq senetinde de mezmun gözelliynin açılmasına körpüdür. Ele mezmun gözelliynin özü insan varlığına tetbiq edildikde menevi gözelliiklerin, yüksek ehlaqi keyfiyyetlerin mecmusu kimi özünü gösterir”.²⁰

Şirvan aşığının repertuarı poetik bakımdan çok zengindir. “Tebii ki, poeziyada menevi deyerler senetkar subyektinin gerçekliye felsefi-estetik münasibetinde doğan kateqorial bir hadise olduğundan, mehz hemin deyerlerin mezmunu onu ifade etmek üçün istifade olunan elementlerele bağlıdır. Azərbaycan aşiq poeziyasının üzerinde müşahideler apardığımız zengin materialı, onda eks olunan menevi deyerler arsenalını aşağıdaki şekilde tesnif etmeye imkan verir:

1. Etnik-milli deyerler;
2. Tesevvüfi-ürfani deyerler;
3. Dini deyerler;
4. Dünyevi deyerler”²¹.

Bunlardan birincisi senetin temelini, esaslarını teşkil edir. Çünkü aşiq milli deyerlerin ifadəçisidir. Bu başlanğıcda da bele olub, bütün inkişaf merhelelerinde de bu esas keyfiyyet onu terk etməyib, müasir aşiq yaradıcılığında da en mühüm cehet budur. “Aşiq poeziyasının merkez hettini, esas ideya yükünü etnik-milli-menevi deyerler teşkil edir. Eski türk alplığı, yağma (yağmalatma - öz vaddövlətini paylama), toy (acları doyurmaq), şülen (qonalıq) ve s. kimi deyerler müasir aşiq poeziyasında merdlik, qehremanlıq, sdaqet, vefa, etibar, sehavet, leyaqet, merifet, zerifkik, paklıq, menevi bütövlük kimi keyfiyyetlerin ifadesi şeklinde özünü gösterir. Poeziyada bunlar qorhaqlıq, heyanet, vefasızlıq bu kimi neqativ tezahürlere qarşı qoyulur. Bele qarşıdurma qoşalığı mahiyyetce idealın tesdiqine hidmet edir”²².

Müasir Şirvan aşığı Şirvan folklor mühitinin de canlı yaddaşdır. Folklorlarda yaşayan melumatların ekser nümunesi aşığın hafizesinde olur ve aşiq öz yaradıcılığında ve ifasında bu ehtiyatlardan yerine uyğun şekilde istifade edir.

“Aşiq bir senetkar subyekti olaraq tekce estetik informasiyanı yaratmır, hem özünden önce yaradılanları, hem de öz yaradıcılığını yaddaşında qoruyur ve onu yaddaşlara ötürür, yayır, ona sosial mahiyyet qazandırır. Bu menada aşiq funksional bir senetçi subyektidir. O, bütövlükde aşiq poeziyasının ümumi informasiyasını daşıyır ve onu kommunikativ sferaya integrasiya edir. İster şeir söyleyende, isterse de onu sazın müşayeti ile okuyanda “aşiq heyirhah idealların daşıyıcılarını ucaldır, onlara reğbet duyguları oyadır, dinleyicilerine sevdirdir. Dastan danışığı aşiq senetinin estetik qanununa – sazın, sözün, sesin vehdetine tabe edilirdi. Saz havaları üstünde okunan qoşmalarla müşayiet edilen dastan aheddar bir aharla danışılırdı. Musiqinin, şeirin, danışığın, hemahengliyi özü estetik gözellik yaradır, dinleyicilere bedii tesiri güclendirirdi”²³.

Müasir Şirvan aşiq poeziyasında gerçək gözellekle eski menevi irsin elaqesi şeirlerin mezmununda hüsusi keyfiyyet kimi seçilir. “Aşiq poeziyasında tesvir olunan gözellik heyatda mövcud olan adi ve ya tesadüfi gözelliiklerin bedii eksi deyil, meyyen qanunauyğunluqlardan doğan, derin menaların ifadesi olan kamil ve harmonik alemin mahiyyetini açan, eybecer heyat terzinin mezmunsuzluğunu, qeyri-kamilliyini qabardan bir proses kimi meydana gelir”²⁴. Tesadüfi deyil ki, meşhur alman filosofu Hegel “gözellekle ruhun (mütleq ideyanın) ümümdünya herekatının merhelelerinden birini görürdü. Ruh öz inkişafında maddi forma ile harmonik vehdet elde edir, ideya

²⁰ Oqtay Efendiyev, Aşiq Poeziyasının Estetik Problemleri, Bakı, 1983, s.11.

²¹ Yaqut Bahadırqizi, age.s. 34.

²² Yaqut Bahadırqizi, age.s. 35.

²³ Cemil Mustafayev, age. s.5.

²⁴ Oqtay Efendiyev, age. s.77.

formada özünün tab adekvat ifadesini tapır – ele bu da gözellik demektir”.

Müasir Şirvan aşık yaradıcılığında aşığın gerçekliye estetik münasibeti aktıvdir. Bu aktivlik gerçekliyi deyişmek, onu sözde, şeirde, senetde güzelleştirmek isteyinde müşahide olunur. Ona göre de müasir Şirvan şeir enenesinde insan, onun menevi dünyası ve gerçelik münasibetleri hüsusi yer tutur. “Müasir aşık poeziyasındaki gözellik, tebiî ki, ilk önce fikrin ve senetin güzelliğinin vehdetidir, yeni forma ve mezmun harmoniyasıdır. Bu harmonik ifade estetik idealın tecessümüne hizmet edir. Burada gözellik geniş konteksti ehate edir: vetenin güzelliği, insanın güzelliği, cemiyetin güzelliği. Tebiî ki, bunların arasında bu güzelliği derk eden, qiymetlendiren, deyerlendiren insan dayanır. Aşık poeziyasında başlıca estetik problem güzel insan idealıdır”.²⁵

Müasir aşık öz dövrünün senet adamıdır. Onun gerçekliye münasibeti senetkarın dünyaya bakışını eks etdirir. Bu menada gerçək alem aşık dünyagörüşünde yeniden menalanır ve senet faktına çevrilir.

İkincisi, tesevvüfi-ürfani deyerlerdir ki, bu, ümumiyyetle, aşık poeziyasının mövcudluğunun esası, temeli demektir. Bu senet yaranışında sufi felsefe, inam, sufi davranış-ürfan üzerinde yarandı. Aşık senetinin zeruri atributu da budur. Onu ondan ayırsalar yerde qalan sadece el şairi olacaqdır. Sufi aşık, yeni indiki senetin temelinde dayanan şehsiyetler tamamilə tesevvüf deyerlerine sadıq olmuşlar. Bu enene senet merhelesine keçdikden sonra tesevvüf-ürfan deyerleri onu yaşadan esas mena qaynağına çevrilmişdir. Bele ki, enene olaraq tesevvüf aşık kriteriyalarını müeyyenleşdirir ve onun “norma”sı kimi çıkış edir, ona ölmek ve yaşamaq üçün impuls verir, yeni deyerlerin onun qeliblerinde köüllere ve qelblere daha yahşı yatması üçün imkanlar yaradır. Yaşar Qarayevev tebirince desek, bu senetin “sonuncu peygemberi” senet yeni dünya düzenine girende bir daha aşıklıq ölçülerini dile getirdi ve bunu bundan sonra fealiyyet gösterecek senetin ve senetkarın qarşısında “norma” kimi qoydu:

Aşık olub terki-veten olanın,

Ezel başdan pürkamalı gerekdir.

Oturub duranda edebin bile,

Merifet elminden halı gerekdir.

Müasir Şirvan aşıkları Dede Elesgerin vesiyetine sadıq qalmış, kamalı, edebi ve merifeti hemişe öz davranış tarzine çevirmiş, daim senetin esas qayesine sadaqet nümayiş etdirmişler. Bunu biz Mirze Bilalın, Aşık Şamilin, Aşık Şakirin, Aşık Penahın, Aşık Beylerin, Aşık Ehmedin ve onlarla başka müasir Şirvan aşığının fealiyyetinde müşahide etmişik.

Üçüncüsü, dini deyerlerdir. Başlangıçda aşık teriğət hadisesi olsa da onun şeriet deyerlerine de münasibeti çok aktıvdir. Din hem senetin esasındaki menevi mezmunu güclendirir, adi anlayışları ilahi deyerleri ifade eden vahidlerle elaqelendirir ve ona sakral mena qazandırır, hem de obrazlar, simvollar, motifler olaraq senet seviyyesine mövzu vererek onu zenginleşdirir. Burada ayeler, dini kelamlar, hadisler ve revayetler hüsusi yer tutmaqdadır. Aşık dini hem ilahiyyat elmi kimi, hem de senete dahil olan melumat ve onu bezeyen mena, senet kimi mükemmel bilir. Bu sebebden de aşık sınaqlarının, deyişmelerinin esas melumat yükü dini biliklerin üzerine düşür.

Dördüncüsü, dünyevi deyerlerdir. Müasir Şirvan aşığı müasir dünyanın adamıdır. O, etrafında baş veren hadiselerə bigane deyil ve hetta eksine, daha da hessasdır. Ona göre de çağdaş gerçəklik Şirvan aşığının şeirlerinde öz bedii ifadesini tapır. Amma, elbette ki, bu zaman aşık enenevi formullardan istifade edir. Aşığın qoşması ve geraylısı, halq şeiri şekilleri onun forma serhedlerini müeyyenleşdirdiyi kimi,

²⁵ Oqtay Efendiyev, age. s.181.

klassik mezmun da yeni mövzunu öz menalar aleminin sintezinde təqdim edir.

Beleliklə, müasir Şirvan aşığı çağdaş gerçəkliyi klassik sənət kriteriyaları çərçivəsində təqdim ede bilən aktiv bir sənətkardır. Aşiq şeiri eski formalarını saxlayır, amma mezmun planında bezen klassik dəyərlerle qarışıq, bezen də ayrıca olaraq gerçək həyat mənzərələri öz ifadəsini tapır. Bu halda da aşiq şeiri yenə də mərkəzi mövzusunə – insan probleminə sadiq qalır.

KAYNAKÇA

BAHADURQIZI Yaqut, Aşiq Əhmədın Yaradıcılığı, Bakı, 2007.

EFENDİYEV Oqtay, Aşiq Poeziyasının Estetik Problemləri, Bakı, 1983.

HACIBEYOV Üzeyr, Seçilmiş Eserləri, Bakı, 1985.

İSMAYILOV Hüseyn, Aşiq Yaradıcılığı: Mənşeyi və İnkişaf Mərhələləri. Bakı, 2002.

QARAYEV Yaşar, Göyçeyə Qayıdan Yol Folklorından Keçir. Azərbaycan Folklor Antolojisi III cild. Bakı, 2001.

QENİYEV Seyfəddin, Şirvanlı Aşiq MİRZƏ Bilal, Bakı, 2003.

MİRZƏ Ağalar, Şirvan Aşiq Yaradıcılığı, Bakı, 2007.

MİRZƏ Ağalar, Şirvan Aşiq Şeirində Qoşmanın Poetik Hüsusiyyətləri. Azərbaycan Şifahi Halq Edebiyyatına Dair Tədqiqatlar, Bakı, 2004.

MUSTAFAYEV Cəmil, Sənətin Milli Kökləri, Bakı, 1983.

YUSİFLİ Vaqif, Yolun Düşsə Şirvanə, Bakı, 1993.

ZƏRDABI Həsən Bəy. Seçilmiş Eserləri, Bakı, 1960.